

БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯ

ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИИ

EDUCATION AND INNOVATION

*Мамытов Абакир,
педагогика илимдеринин доктору, профессор,
Кыргыз билим берүү академиясы,
баашкы илимий кызматкер,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

*Окен уулу Шумкарбек,
аспирант,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**КЫРГЫЗСТАНДЫН ОРТО БИЙИК ТООЛУУ ШАРТТАРЫНДА ЖАШАГАН
БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ДЕНЕ ТАРБИЯСЫН
КРИТЕРИЙЛИК БААЛООНУН НЕГИЗИНДЕ ЖАКШЫРТУУ ЖОЛДОРУ**

*Мамытов Абакир,
доктор педагогических наук, профессор,
Кыргызская академия образования,
главный научный сотрудник,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

*Окен уулу Шумкарбек,
аспирант,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**ПУТИ УЛУЧШЕНИЯ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ
КЛАССОВ, ПРОЖИВАЮЩИХ В УСЛОВИЯХ СРЕДНЕГОРЬЯ КЫРГЫЗСТАНА, НА
ОСНОВЕ КРИТЕРИАЛЬНОЙ ОЦЕНКИ**

*Mamytov Abakir,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Kyrgyz Academy of Education,
Chief Researcher,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

*Oken uulu Shumkarbek,
graduate student,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

WAYS TO IMPROVE PHYSICAL EDUCATION FOR PRIMARY SCHOOL STUDENTS
LIVING IN THE CONDITIONS OF THE MIDDLE MOUNTAINS OF KYRGYZSTAN
BASED ON CRITERION ASSESSMENT

Аннотация: Макалада Кыргыз Республикасынын орто бийик тоолуу аймагында жашап жаткан 10-11 жаштагы башталгыч мектептин окуучуларынын жалпы физикалык даярдыгын жакшыртуу максатын көздөгөн калыптандыруучу педагогикалык эксперименттин мазмунун иштеп чыгуу маселеси каралат. Мазмундук жаңылануунун зарылдыгы түздүк, орто бийик жана бийик тоолуу аймактарда жашаган окуучулардын окуу программасында каралган расмий нормаларды жана талаптарды аткаруу деңгээлдеринин, тийиштүү окутуу-тарбиялоо иш-аракеттеринин салыштырма анализдери менен негизделет жана жакшыртуу жолдору сунушталат.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы разработки содержания формирующего педагогического эксперимента, направленного на улучшение общей физической подготовки учащихся начальной школы в возрасте 10-11 лет, проживающих в условиях среднегорья Кыргызской Республики. Необходимость обновления содержания обосновывается уровнем выполнения учащимися, проживающими в условиях равнины, среднегорья и высокогорья официальных норм и требований, предусмотренных учебной программой, и сравнительным анализом соответствующей учебно-воспитательной деятельности, сложившейся в последние годы, и намечаются пути совершенствования.

Annotation: The article discusses the issues of developing the content of a formative pedagogical experiment aimed at improving the overall physical fitness of elementary school students aged 10-11 years living in the conditions of the mid-mountain region of the Kyrgyz Republic. The necessity of updating the content is justified by the level of performance of students living in plain, mid-mountain, and high-altitude conditions in relation to the official norms and requirements outlined in the curriculum, and a comparative analysis of the corresponding educational and upbringing activities that have developed in recent years is carried out, and ways for improvement are outlined.

Түйүндүү сөздөр: башталгыч класстардын окуучулары, жалпы физикалык даярдык, түздүк, орто жана бийик тоо шарттары, дене тарбия сабагынын мазмуну.

Ключевые слова: учащиеся начальных классов, общая физическая подготовка, равнинные, средние и высокогорные условия, содержание урока физической культуры.

Key words: primary school students, general physical training, lowland, and high-altitude conditions, content of physical education lessons.

Киришүү. Кыргыз Республикасынын территориясы негизинен тоолуу аймактардан турат, окуучулардын олуттуу бөлүгү орто жана бийик тоолуу шарттарда жашайт, ага байланыштуу, 10-11 жаштагы башталгыч мектептердин окуучуларынын жалпы физикалык даярдыгын критериялык баалоонун жыйынтыктарына таянып жакшыртуу маселеси маанилүү багыттардын бири болуп саналат. Мектептик жалпы билим берүүгө окуучулар 7 жаш куракка чыккан учурдан баштап тартылат жана башталгыч мектептик билим берүү 1-4-класстарда ишке ашат.

Расмий ченемдик-укуктук актылардын талаптарына ылайык 1-2-класстардын окуучуларынын окуу жетишкендиктери формативдик, ал эми 3-4-класстарда – беш баллдык критериялык баа коюу системасын колдонуу менен коштолот [1]. Башталгыч мектептин окуучуларынын дене тарбиясын жүргүзүүдө окуу программасында каралган расмий мазмун ишке ашырылат жана анын натыйжалуулугу окуучулардын жалпы физикалык даярдыгын мүнөздөгөн күч, ылдамдык, ыкчамдык, ийилчээктик жана чыдамкайлык сапаттарынын өрчүү деңгээли менен мү-

нөздөлөт. Аларды баалоо инструментарийлери, критериалдык нормалары жана талаптары окуу программасында каралгандыгына байланыштуу дене тарбия процессинин натыйжалуулугун аныктоодо кеңири колдонулат. Мына ушул жагдайларга байланыштуу биздин изилдөөлөрдө ар түрдүү бийиктиктеги тоолуу аймактарда жашаган 10-11 жаштагы окуучулардын жалпы физикалык даярдык көрсөткүчтөрүнүн жана окутуу процессинин мазмундарынын салыштырма анализдери орто бийик тоолуу шарттарда жашаган башталгыч класстардын окуучуларынын дене тарбиясын жакшыртууда, калыптандыруучу педагогикалык экспериментти даярдоодо олуттуу роль ойнойт деген көз карашты түптөйт.

Илимий өнүгтөн караганда мындай багыттагы салыштырма изилдөөлөрдүн жетишсиздигин белгилейбиз. Анын актуалдуулугу бир катар педагогикалык жана физиологиялык изилдөөлөрдө белгиленет. Мисалы, медицина илимдеринин доктору, профессор Р. Тухватшиндин интервьюсунда бийик тоолуу шарттарда жашаган жаш курактагы окуучулардын физиологиялык өзгөчөлүктөрүн жалпы билим берүүдө, өзгөчө соңку мезгилдеги мектептик билим берүүнү 12 жылдык билим берүүгө трансформациялоо демилгесинин алкагында эске алуу зарылдыгы белгиленген [2].

Изилдөөнүн максаты - Кыргызстандын орто бийик тоо шартында жашаган башталгыч класстардын окуучуларынын дене тарбиясын жакшыртуу иретинде сунушталуучу калыптандыруучу педагогикалык эксперименттин мазмунун түздүк, орто жана бийик тоолуу аймактарда жашаган окуучулардын даярдык көрсөткүчтөрүнүн салыштырма анализине таянып иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн объекти жана предмети. Изилдөөнүн объекти катары Кыргыз Республикасынын Ош областындага Кара-Суу (түздүк аймак) жана Кара-Кулжа райондорунда (орто жана бийик тоолуу аймактар) башталгыч класстардын окуучулары, ал эми изилдөөнүн предмети катары – окуучулардын

физикалык жетишкендиктеринин жана окутуу процессинин мазмундук багыттарынын салыштырма мүнөздөмөлөрү таанылды.

Изилдөөнүн методдору – анализ жана синтез методдору. Анализдин жана синтездин өзөгүн окуу программасында каралган окуучунун жалпы физикалык даярдыгын аныктаган беш тесттин, аларды баалоо критерийлеринин, дене тарбия процессинин мазмундук багыттарын аныктаган жылдык иш планын көрсөткүчтөрү түзүштү. 10-11 жаштагы башталгыч мектептердин окуучуларынын жалпы физикалык даярдыгын аныктоодо төмөндөгү тесттер колдонулду: күчтү (турникке тартынуу саны), ылдамдыкты (30 метр аралыкка ылдам жүгүрүү), ыкчамдыкты (4x9 метр аралыкка челнок ыкмасы менен жүгүрүү), ийилчээктикти (скамейкада туруп алдыга карай энкейүү чондугу) жана чыдамкайлыкты (800-1000 метр аралыкка кросс жүгүрүү) баалоо. Окуу программасынын талаптарына ылайык тестирлөөнүн натыйжалары «начар» (2), «канааттандыраарлык» (3), «жакшы» (4) жана «эң жакшы» (5) деген баалар менен бааланды.

Изилдөөнүн уюштурулушу. Тестирлөө процедуралары 2023-2024-окуу жылында өткөрүлдү, алынган натыйжалар мектеп окуучуларын 3 топко бөлүү менен анализденди. Биринчи топко деңиз деңгээлинен 870 м бийик түздүк аймакта (211 окуучу), экинчи топко – 1258 метр орто бийик тоолуу аймакта (169 окуучу) жана үчүнчү топко 2100-2165 метр бийик тоолуу аймакта (123 окуучу) окуган окуучулар киргизилди. Тоолуу аймактарды классификациялоодо бирдиктүү көз караштын жоктугуна байланыштуу биздин изилдөөлөрдө профессор В.Н. Платонов [3] сунуштаган классификация колдонулду. Ага ылайык, түздүк аймак катары 1000 метрге чейинки (К. Момбеков атындагы мектеп), орто бийик тоолуу аймак катары 1100-1900 (Ш. Исмаилов, К. Джантошев атындагы мектептер) жана бийик тоолуу аймак катары 2000 метрден жогору жайгашкан (К. Орунбеков, Нурмамат уулу Садыркул атындагы мектептер) мектептер тандалып алынды.

Негизги мазмун. 10-11 жаштагы башталгыч мектептин окуучуларынын жалпы физикалык даярдыгын салыштырма баалоонун жыйынтыгы 1-таблицада берилди.

Ар түрдүү тоо бийиктиктеринде жашаган 10-11 жаштагы башталгыч мектептин окуучуларынын жалпы физикалык даярдыгын салыштырма баалоо

1-таблица

Дене сапаттары	Баалар	Түздүк аймагы (n=215)	Орто бийик тоо аймагы (n=169)	Бийик тоо аймагы (n=123)
Күч	Эң жакшы	100%	5,88%	21,42%
	Жакшы		0%	7,14%
	Канааттандыраарлык		26,47%	42,85%
	Начар		67,64%	28,57%
Ылдамдык	Эң жакшы	6,25%	0 %	0%
	Жакшы	0%	11,76 %	39,28%
	Канааттандыраарлык	12%	23,52%	17,85 %
	Начар	81,25%	64,70%	42,85%
Ыкчамдык	Эң жакшы	0 %	64,70%	57,14 %
	Жакшы	12,5%	23,52%	0
	Канааттандыраарлык	43,75%	0	7,14%
	Начар	43,75%	11,76%	35,71%
Ийилчээктик	Эң жакшы	12%	14,70%	78,57%
	Жакшы	25%	41,17%	3,57 %
	Канааттандыраарлык	25%	0	10,71%
	Начар	37,5%	55,88%	7,14%
Чыдамкайлуулук	Убакытты эсепке албай жүгүрүп маарага жетүү	олуттуу маселе бар	олуттуу маселе бар	олуттуу маселе бар

Түздүк аймакта жашаган окуучулардын күч сапаты расмий нормаларга жооп бербени, бирок, ошол эле мезгилде орто жана бийик тоо аймактарында жашагандарга карата күч сапатына салыштырмалуу жогорулоо тенденциясы мүнөздүү экендиги аныкталды. Мисалы, күч сапаты боюнча «канааттандыраарлык» деген баага татыктуу болгон окуучулардын саны орто бийиктиктеги тоолуктар үчүн 26,47%, ал эми жогорку бийиктиктеги тоолуктар үчүн 42, 85% түздү. Орто бийиктиктеги тоолуктардын арасынан «эң жакшы» деген баага татыктуу болгондор 5,88%, ал эми жогорку бийиктиктеги тоолуктар үчүн 21,42% түзгөнү башталгыч мектептин окуучуларынын күч сапаты тоо бийиктигине карата туруктуу жакшыруу

тенденциясы менен мүнөздөлөөрү айгинеленди. Демек, мерчемделип жаткан педагогикалык экспериментте күч сапатын өнүктүрүүчү каражаттарга тийиштүү көңүл буруу зарылдыгы орун алат деген тыянак чыгарууга болот.

Башталгыч мектепте окуган окуучулардын ылдамдык сапатына да жогоруда белгиленген тенденция мүнөздүү экендигин, бирок, анын расмий көрсөткүчтөрү күч сапатына караганда салыштырмалуу жакшыраак болгондугун белгилейбиз. Мисалы, түздүк аймакта жашаган окуучулардын 81,2% расмий норманы аткара албаса, мындай окуучулардын саны орто бийиктиктеги тоолуктар үчүн 64,7%, ал эми жогорку бийиктиктеги тоолуктар үчүн 42,85% түзгөнү

тастыкталды. Орто бийиктиктеги тоолуктардын арасынан 11,76%, ал эми жогорку бийиктиктеги тоолуктардын арасынан 39,28% окуучулар тийиштүү норманы «жакшы» деген баа менен аткарганы жогоруда белгилеген тенденцияны ынанымдуу бышыктайт. Демек, мерчемделип жаткан педагогикалык экспериментте да ылдамдык сапатын өрчүтүүчү каражаттарга жетишээрлик деңгээлде көңүл буруу зарылдыгын таануу керек.

Башталгыч мектепте окуган окуучулардын ыкчамдык сапатына кайрылып анын күч жана ылдамдык сапаттарына караганда толкун сымал тенденция менен өзгөрөөрүн белгилейбиз. Мисалы, түздүк аймакта жашаган окуучулардын 43,75% расмий норманы аткара албаса, мындай окуучулардын саны орто бийиктиктеги тоолуктар үчүн азайганы (11,76%), ал эми жогорку бийиктиктеги тоолуктарга карата кайрадан жогорулаганы (35,71%) тастыкталды. Ал эми расмий норманы «жакшы» деген баага аткаргандардын көлөмү төмөндөгүдөй болду: түздүк аймакта жашаган окуучуларга 12,5%, орто бийиктиктеги тоолуктарга 23,52%, жогорку бийиктиктеги тоолуктарга карата кескин төмөндөө (0%) мүнөздүү. Башка физикалык сапаттардан айырмаланып ыкчамдык сапатында орто (64,7%) жана жогорку бийиктиктеги (57,14%) тоолуктардын расмий нормаларды аткаруудагы жетишкендиктери «эң жакшы» деген баага татыктуу болду. Демек, мерчемделип жаткан педагогикалык эксперименттин мазмунунда ыкчамдык сапатын өрчүтүүчү каражаттарга карата кылдат мамиле кылуу, бул багытта топтолгон оң тажрыйбаны жайылтуу зарылдыгы бар деп эсептөөгө болот.

Башталгыч мектепте окуган окуучулардын ийилчээктик сапатына кайрылып ага мүнөздүү төмөндөгү тенденцияны белгилейбиз. Расмий белгиленген нормаларды

аткарган окуучулардын саны түздүк аймактагылар үчүн 37,5%, орто бийиктиктеги тоолуктар үчүн 55,88% жана жогорку бийиктиктеги тоолуктар үчүн 7,14% түзсө, «жакшы» деген баага татыктуулардын саны төмөндөгүдөй динамика менен мүнөздөлдү: түздүк аймакта жашагандардын 25%, орто бийиктиктеги тоолуктардын 41,17% жана жогорку бийиктиктеги тоолуктардын 3,57% сунушталган норманы ийгиликтүү аткарышты. Белгилеп кетүүнү талап кылуучу дагы бир жагдай катары ийилчээктик сапаты боюнча коюлган нормаларды «эң жакшы» деген баага аткарган окуучулар бийик тоолуу аймакта жашагандардын арасында 78,57% түзгөндүгүн жана бул сапаттын өнүктүрүүдөгү топтолгон тажрыйбанын оң баага татыктуу экендигин атоо керек.

Расмий ченемдик-укуктук актыларда башталгыч мектептин окуучуларынын чыдамкайлык сапатын баалоодо 800-1000 метр аралыкка кросс жүгүртүү, жүгүрүүгө сарпталган убакытты эсепке албоо талабы коюлган. Ага байланыштуу окуучулардын бул сынакта маарага жетип келиши гана маанилүү болот. Бирок, тилекке каршы, түздүк, орто жана бийик тоолуу аймакта жашаган 10-11 жаштагы окуучулардын баары расмий талапты аткара алышпайт. Бул жагдай олуттуу көйгөй экендигин жана мерчемделип жаткан педагогикалык эксперименттин мазмунунда башталгыч мектептин окуучуларынын чыдамкайлуулук сапатын өрчүтүүчү каражаттарга астейдил көңүл буруу зарылдыгы бар деп эсептейбиз.

Дене тарбия сабагынын натыйжалуулугу окутуу-тарбиялоо процессинде кандай каражаттарды колдонуудан көз каранды экендиги талашсыз. Ага байланыштуу, башталгыч мектептеги дене тарбия сабагынын мазмуну кандай деген суроого жооп берүү максатында мугалимдер тарабынан иштелип чыккан жылдык иш пландарды анализдедик. Тийиштүү маалымат 2-таблицада келтирди.

*Башталгыч мектептеги дене тарбия сабактарында колдонулган
каражаттар (жылдык иш пландардын анализинин негизинде)*

2-таблица

	Окуу программасынын мазмуну	Программада каралган көлөм (саат)	Практика жүзүндө		
			түздүк	бийик	орто
	I. Базалык бөлүк				
1	Негизги гимнастиканын элементтери	14	8	8	10
2	Кыймылдуу оюндар	16	6	20	20
3	Кросстук даярдоо	8	4	4	-
4	Күчтү өрчүтүү	2	-	-	-
5	Ылдамдыкты өрчүтүү	2	-	-	-
6	Ыкчамдыкты өрчүтүү	2	-	-	-
7	Ийилчээкти өрчүтүү	2	-	-	-
8	Чыдамкайлыкты өрчүтүү	2	-	-	-
	II. Вариативдик бөлүк	20	50	36	38
	Бардыгы	68	68	68	68

Жылдык иш пландардын анализине таянып дене тарбия сабагынын расмий окуу планында каралган каражаттар жана окуу көлөмүн аныктаган талаптар сакталбаганын көрүүгө болот. Бул багытта орун алган жагдайды бардык окуу жайлар үчүн милдеттүү болгон базалык бөлүктөгү окуу материалын окутуудан четтөө, дене тарбия процессинин вариативдик бөлүгүн мугалим тарабынан өз алдынча иштеп чыгуу укугу эбегейсиз эркиндик менен колдонулуп жаткандыгын көрүүгө болот. Мисалы, окуу программасында каралган окуучуларды кросстук жүгүрүү жана негизги физикалык дене сапаттарын өрчүтүү бөлүмдөрүнө тийиштүү сааттар жана каражаттар эске алынган эмес. Мындай жагдайды жылдык иш пландардын анализине таянып белгилейбиз жана дене тарбия сабактарында орун алган тажрыйбаны илимий-педагогикалык көз карашта негизсиз деп эсептейбиз. Тилекке каршы, дене тарбия мугалимдери ар түрдүү спорттук оюндарды ойнотууга ыктап кетишкен жана бул максатта кичи футбол, баскетбол, пионербол оюндарын кеңири колдонушкан. Кээ бир мектептерде коопсуздук маселеси тыкыр контролдоону талап кылуучу ордо, окуучунун кыймыл-аракет

активдүүлүгүн талап кылбаган тогуз коргоол оюндарын ойнотуу да орун алган.

Натыйжада, окуу программасында каралган окуучунун жалпы физикалык даярдыгы кескин төмөндөп, расмий нормаларды жана талаптарды аткаруу олуттуу начарлаганына күбө болобуз. Мындай көрүнүш өзгөчө түздүк аймакта жайгашкан мектептер үчүн олуттуу көйгөйгө айланса, орто бийиктиктеги тоолуу аймакта жашаган окуучулар үчүн тийиштүү мазмундук өзгөртүүлөрдү демилгелөөнү жана аларды илимий-педагогикалык өнүктө негиздөөнү талап кылаарын бышыктады.

Корутунду. 1. Кыргызстандагы түрдүү бийиктиктеги тоолуу шарттарда жашаган башталгыч мектептин окуучуларынын дене тарбиясында кескин начарлоо тенденциясы орун алат. Окуучулардын жалпы физикалык даярдык деңгээлин аныктаган чыдамкайлык, күч жана ылдамдык сапаттары жетиштүү деңгээлде калыптанбайт, ыкчамдык сапаты тоо бийиктигинин чоңойушуна жараша жогорулоо тенденциясы менен коштолот. Эң жакшы жетишкендик окуучулардын ийилчээктик сапатында орун алат.

2. Жогоруда белгиленген тенденциялардын орун алышы дене тарбия сабагынын

мазмуну окуу программасынын расмий талаптарын жетекчиликке албоо, анын базалык бөлүмүндө каралган мазмундан олуттуу четтөө, вариативдик бөлүмдүн мазмунун аныктоодо мугалимге ыйгарылган укуктан эбегейсиз эркин колдонулушу менен түшүндүрүлөт.

3. Орто бийик тоо шартында жашаган башталгыч класстардын окуучуларынын дене тарбиясын жакшыртуу максатын көздөгөн калыптандыруучу педагогикалык эксперименттин мазмунун кылдаттык менен иштеп чыгуу зарылдыгын бышыктайт.

Адабияттар:

1. Предметные стандарты и учебные программы по физической культуре. [Текст]. – Бишкек, 2022. – С. 31. [Электронный ресурс]: [https:// kao/ kg/wp-content](https://kao/kg/wp-content).
2. Тухватшин Р. В 6 лет мозг воспринимает огромный объем информации. Интервью от 9 января 2025 года / Нина Ничипорова // Facebook, Twitter, В контакте, Одноклассники. [Электронный ресурс].
3. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практические приложения [Текст] / Учебник (для тренеров): В 2 кн. // В.Н. Платонов. – Киев: Олимпийская литература, 2015. – 1385 с.